

Mózes, a népéhez megtért vezető¹

Madách Imre: *Mózes*

Madách Imre születésének 200. évfordulójára emlékezünk. Fejet hajtunk a nagy lélek előtt – mi, felvidéki magyarok, némi csendes lokálpatriotizmussal hozzá tesszük: a mi Madáchunk előtt. Két meghatározó élményem van középiskolás koromból ezzel kapcsolatban.

Volt tanárainkkal futottam össze Ipolyságon, valamikor a hetvenes évek második felében, egy rendezvényen. Az utána következő beszélgetésen felmerült, hogy a mi viszonyunk az akkori Magyarországhoz eléggé aszimmetrikus. Mi, a közigazgatási határokon kívül élő magyarok, anyaországként tekintünk rá, vonzódunk irányába, de amikor átmegyünk a határon, nem igazán érezzük, hogy otthon lennénk. Érezhető volt, hogy Magyarország vezetése s az ország polgárainak nagyobb része akkoriban nem a nemzet részének tekintett bennünket, hanem amolyan furcsa „cseheknek, jugóknak, románoknak...”. Erre megszólalt a volt irodalomtanárom: „Milyen szűklátókörűség ez? Ilyen alapon leválasztható az egyetemes magyar kultúráról Madách, Mikszáth, Jókai, Lehár, Márai – hogy csak néhány nevet említsek, vagy kitéphető az egyetemes magyar történelemből, mondjuk, a Nagyságos Fejedelem, a kuruc vezér, Thököly Imre, vagy az első magyar miniszterelnök, Batthyány Lajos?”

Patetikus sóhaj volt persze, de jelezni akart valamit arról, hogy a nemzet határai nem esnek egybe az ország határaival még akkor sem, ha valaki ezt erőszakkal akarná így láttatni. Paranoia, tudathasadás lenne a vége, s ezt nem lehet elégszer elismételni Magyarország lakóinak ma sem. Nem teher vagyunk, hanem egy szellemi-nyelvi-kulturális entitás levághatatlan része a politikai határok ellenére. Aki ezt nem látja, szellemi öncsonkítást végez.

A másik történetem néhány évvel későbbi, a nyolcvanas évekből való. Egy kedves, idős pap barátomat hoztam haza autóval Losoncra, s közben, elhagyván Alsósztrégovát, Balassagyarmat felé autóztunk. Az öregúr elvetette magát az „anyósülésben”, gyönyörködött a tájban az Ipoly-mente nagy szerelmeseiként.

CsÁKY PÁL (1956) Pozsonyban élő író, politikus, volt miniszterelnök-helyettes.

1 Elhangzott Hatvanban, 2023. október 12-én. Szerkesztett változat.

Június volt, ragyogó napsütés, tényleg nagyon szép volt az egész milió, amelyben Gyarmat felé haladtunk. Egyszer csak megszólalt: Nézd ezeket a gyönyörű lan-kákat! Hol máshol is születhetett volna meg a *Tragédia*, mint a világnak eme pa-radicsomi részén! Madách is ezen az úton utazott a hintáján számtalanszor, bizo-nyára ez a látvány is inspirálta. Felébredt bennem Lucifer, de csendben maradtam. Nem törtem meg a pillanat szépségét azzal az igazságnak megfelelő megjegyzés-sel, hogy Madách bizony a *Tragédia* első változatát a börtönben írta meg *Lucifer* címmel. Börtönbe viszont azért került, mert – becsületére legyen mondva – volt szabadságharcosokat rejtegetett. Ám a lelkész úr megjegyzésének magva mind-ezek ellenére helytálló volt: palóc kortársainknak is bőven van miben gyönyör-ködniük, ha végighaladnak az Ipoly mentén. S én is úgy érzem gyakran, hogy Madách és Mikszáth szelleme tényleg ott lebeg a gyönyörű táj felett.

Konferenciánk egyik szervezőjének beszéltem nemrégiben arról, hogy meny-nyire megfogott engem annak idején Madách egy másik fontos műve, a *Mózes*. Mielőtt elmondanám, miért, szeretném leszögezni, hogy Madách legnagyobb műve szerintem is a *Tragédia*. Egyetemes érvényű, komoly filozófiai mélységű, hatalmas alkotás. Nemrégiben jártam Alsósztrégován, s nagyon jó érzéssel ta-pasztaltam meg, milyen színvonalas kiállítást hoztak ott létre a kétszázadik évforduló alkalmából. Ennek személyesen azért is örülök különösen, mert bő hús évvel ezelőtt folytattunk egymás között – a felvidéki magyar közösség akkori vezetői – egy beszélgetést arról, hogyan tudnánk stabilizálni a szlová-kiai magyar kisebbségi intézményrendszert úgy, hogy az értékeket termeljen akkor is, ha mi már nem leszünk kormányon. Akkor döntöttük el, hogy a Szlo-vák Nemzeti Múzeum mellett autonóm intézményként létrehozzuk a Szlová-kiai Magyar Kultúra Múzeumát, amelyet egy hálózatnak képzeltünk el, amelyre fel tudjuk fűzni a regionális magyar jellegű kulturális intézményeket, beleértve a Madách Emlékmúzeumot is Alsósztrégován. Örülhetünk, hogy akkor ezt a lépést megtettük, s ma különösen örülök, ha azt látom, hogy az elképzelés gaz-dag termést hoz. Mindenkinek szívből ajánlom, látogassanak el Alsósztrégo-vára, és győződjenek meg minderről személyesen.

S ha már szóba került a *Tragédia*, engedjenek meg néhány gondolatot elmon-danom róla röviden. Nem szeretnék a tisztelt irodalomtudós kollégák területére tévedni amatorként, ezért személyes impresszióimat jelzem csupán: Madách művét én úgy értelmezem, mint a kiút keresését az emberi reménytelenségből. Ha megnézzük magunkat, az embert – „a teremtés koronáját” –, akkor azt lát-juk, hogy alapvetően biológiai lények vagyunk: állatok, akik bizonyos adottságok miatt kivételezett helyzetbe kerültünk. Ennek a helyzetnek azonban korlátai vannak: bár van értelmünk, van tudatunk, tudjuk értelmezni bizonyos szinten a környezetünket is a világmindenség bizonyos szintjeiig, de a három legfontosabb kérdésre nem ismerjük a választ: honnan jöttünk, hová tartunk, s mi értelme van a létünknek?

Nos, ezen a pályán kétféleképpen viselkedhetünk. Maradhatunk az állati szinten, a biológiai reakciók és agyunk kapacitásának szintjén, s akkor létünk

parabolája oda csúszhat, ahová a madáchi álom visz bennünket: jobb esetben a falanszterbe vagy a még rosszabba, a fagyhalálba. Homo sapiens ide vagy oda: a történelem azt mutatja, hogy nem annyira sapiens ez a sapiens, ha csak önmaga ösztöneire támaszkodik. Ez így, önmagában egy valóban tragikus, reménytelen pálya lenne. Ezt Madách (és Arany János) is érezhette, ezért keresett a történet sor végére két, reményt adó és felemelő elemet: „Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!” Vagyis: használd azt is, amit tőlem, a Teremtőtől kaptál, az agyadat, az intuíciót, de az erkölcsi értékeket is. Emelkedj ki az állatvilágból, alkoss és szárnyalj, ne süppedj bele a könnyebb utak veszélyes sztereotípiáiba. Ha ezt meg tudod csinálni, akkor nem kell, hogy az a parabola oda csússzon, ahová a biológiai lény lehetőségei predesztinálnák. Mindehhez eszközt is adok neked: vedd észre magadban az isteni szikrát, a felfelé emelő transzcendentális lehetőség erejét, s használd azt! És érzelmi melegséget, belső lelki motort is csomagolok hozzá: a teremtés nagy titka, az örök csoda folytatásának lehetősége, az élet továbbvitelének kötelezettségét: „Anyának érzem magam!”

Korszakokon túlmutató útmutatás – s magam csak azt sajnálom, hogy ez az üzenet nem tud szélesebb rétegeket is megtalálni napjainkban. Elismerem, hogy ez Madách hibája is, talán túl terjengős, nehézkes s túl bonyolult a mű nyelvezete. Nem igazi irodalmár, inkább nagy gondolkodó volt, aki megpróbálta értelmezni önmagát és az emberiség lehetőségeit, s a magam részéről örömmel venném, ha valakik tudnának találni hatékony és színvonalas megoldást arra, hogyan lehetne a műveit rövidebb (csúnya kifejezéssel élve, elnézést kérek érte: fogyaszthatóbb) formában a mai fiatalok elé is tárni. Természetesen úgy, hogy az üzenete, a belső gondolati szépsége ne szenvedjen csorbát. Tudom, nagyon veszélyes felvetés, hiszen láthatjuk, hogy az eddigi ilyen jellegű kezdeményezések nem jártak igazán sikerrel.

S ha már ez a kérdés felmerült: az idén, a bicentenárium kapcsán ismét elolvastam a másik nagy Madách-művet, a *Mózes* is, s bizony azt kell mondanom, annak a nyelvezete még nehézkesebb, bonyolultabb, darabosabb, mint a *Tragédiáié*. Sinkovits Imrénk annak idején keményen birkózott vele a színpadon, de ma már talán az ő zseniális egyénisége is kevés lenne a darab olyan szintű tolmácsolásához, amely megfogná az „sms-generációk” tagjainak lelkét. Persze, megelégedhetünk azzal is, ha néhány elszánt ember fogja csak olvasni a *Tragédiát* is, a *Mózes* is – de én többet szeretnék ettől, mert szerintem mindkét mű többet érdemel.

Forduljunk rá a *Mózes*re! Én Ipolybalogra jártam alapiskolába a Palócföldön, Balassagyarmattól északnyugatra, ahol a magyar Szent Korona hiteles mása látható történelmi okok miatt a templomtornyban. Ipolyságon, a szülővárosomban, egy jelentősen magyar többségű városkában érettségiztem a múlt század hetvenes éveinek közepén, amikor az ország, amelynek polgára voltam, a hatvannyolcas megszállás politikai és szellemi hatásaival küszködött. Az egyik oldalon ott volt tehát a szülőföldem üzenete: kitartani, megmaradni magyarnak és tisztességes embernek, a másik oldalon szinte naponta kellett szembesülnöm

a Gustáv Husák nevével fémjelzett kemény, kommunista rendcsinálással. Igazgatókat, tanárokat váltottak le akkoriban csak azért, mert korábban szimpatizálni mertek a prágai tavasszal. Később, 1971-től már ez sem szükségeltetett bárki meghurcolásához: elég volt, ha egy párttitkár valakire rámutatott. Akasztani már nem akasztottak, igaz, de a társadalom peremére szorítottak bárkit, aki kellemetlen volt számukra. A felvidéki magyar értelmiség 20. századi harmadik lefejezésének időszaka volt az a korszak, nagyon sok tisztességes, gondolkodó és gerinces magyar embert szorítottak lehetetlen helyzetbe, s ebből egyéni tragédiák sora is keletkezett.

Ilyen körülmények között olvastam először, középiskolás diákként a *Tragédiát* is és a *Mózes* is, s meg kell vallanom, akkor a *Mózes* – bizonyára a fenti háttér miatt – nagyobb hatást gyakorolt rám. Akkoriban szinte hetente találkoztunk a kimondott – vagy a felszín alatt érzékeltetett – elvárásokkal, hogy aki magyar akar maradni Csehszlovákiában, az valami bűnös dolgot csinál, az nacionalista és haladásellenes. Ne feledjük: a volt kommunista karámban, a hetvenes-nyolcvanas években Magyarország kivételével mindenütt nacionalisták voltak az elvtársak a szocialista máz alatt, csak a kádári Magyarország emelte fel mindkét kezét megadóan, s nem csupán eltűrte mindezt, hanem bizonyos szinten támogatta is. Néhány évvel ezelőtt láttam egy, a hetvenes években készült interjút az általam nagyra becsült Déry Tiborral, aki bizony szemrebbenés nélkül belemondta a kamerába, hogy Rimavszká Szobotán járt Rimaszombat helyett. Az a Déry Tibor, aki '56-ban tényleg keményeket tudott mondani és írni – és akinek megvoltak a tapasztalatai az utána következő időszakból is.

Az alaphelyzet tehát számomra az alábbi volt: ott él Csehszlovákiában is egy népcsoport, kiszolgáltatott helyzetben, amelyet a marxizmus takarója alatt megpróbálnak nagyon keményen asszimilálni. A másik oldalon ott van egy fiatal generáció is, amely éppen próbálja magát elhelyezni a világban, s amely gyakori konfliktusokba is bonyolódik egy ilyen helyzetben. Ebbe a képbe robbant bele a *Mózes*, amelynek hasonló az alapszituációja. Gimnazistaként akkor ez nagyon megfogott, a hetvenes években úgy éreztem, hogy még inkább nekünk, kisebbségben élő magyaroknak íródott.

Az alaptörténetet mindenki ismeri a Bibliából, az igazán értékes réteg Madách értelmezése. A mű elején Mózes asszimilált egyiptomiként jelenik meg a fáraó udvarában. Ő maga nem tud erről, természetesen. Megszületése után zsidó édesanyja, aki a fáraó palotájában szolgál, néhány trükkkel elrendezi, hogy a látszólag elhagyott kisiút a fáraó lánya találja meg s neveltesse fel. Valódi édesanyja dadaként segítkezik mindebben. Mózes felnő és a fáraó kegyeltjévé válik.

A darab elején a sorsukkal elégedetlen zsidók küldöttsége keresi fel a fáraó udvarát, aki Mózeset bízza meg azzal, hogy a nevében tárgyaljon a zsidókkal. Mózes próbálja elmagyarázni a panaszkodó, helyzetükkel elégedetlen zsidó vezetőknek, hogy rossz az az út, amelyet választottak: a nemzeti megmaradás

útja. Asszimilálódniuk kellene inkább a nagy egyiptomi nemzetbe, az jelenthetné számukra a felemelkedés esélyét. A vita után, amely komoly veszekedéséssé torzul, egyedül marad dajkájával, aki elárulja neki a nagy titkot: hogy ő igazából nem a dajkája, hanem az édesanyja. Mózes tehát nem egyiptomi, hanem zsidó, s a küldöttségben, amellyel összeveszett, ott voltak a testvérei is. Feltárja előtte az egész történetet, melynek során úgy tudta intézni az eseményeket, hogy a nádásban a fáraó lánya talált rá csecsemőként. Ő pedig, a zsidó szolga, aki „véletlenül” arra járt, felkínálta, hogy – mivel épp akkor veszítette el gyermekét, füllentette, s van friss teje – felneveli őt.

Mózes megrendül – s követi anyja szavát. Álruhában kimegy a zsidók közé, keresni az igazságot, feltérképezni azok valós helyzetét. A zsidók táborában bele is keveredik egy komoly konfliktusba, maga is megtapasztalja a fáraó hivatalnokának arroganciáját – elannyira, hogy meg is öli őt. Ezután két lehetősége van: visszamenni a fáraó palotájába, kegyelmet kérni tőle a gyilkosságért, amelyet elkövetett, és élni tovább ezzel a tudattal a kegyenc életét, vagy megfordulni és új irányokat keresni életének. Mózes az utóbbit választja, a zsidók vezérévé válik, kivezeti őket az egyiptomi rabságból az ígéret földjére – ahová viszont ő már nem léphet be.

Persze, a kivonulás és a pusztában való vándorlás folyamata sem problémamentes – s ezek a konfliktusok újabb súlyozásokat adnak a történetnek. Komoly viták, ütközések sora játszódik le a színpadon, nem könnyű a keménynyakú zsidókkal elfogadtatni Isten szabályait sem. Persze, nem tagadom, hogy gyakran sarkára állt bennem a kisördög is olvasás közben: bár nehéz küzdelmeken kellett keresztülmennie Mózesnek, végül mégiscsak könnyebb dolga volt, mint egy modern kori politikusnak. Ott állt mögötte a Teremtő: könnyű úgy csatát nyerni, hogy felemelem a karom, s amíg az a magasban van, addig nyerek a csatatéren. Könnyű úgy lehetetlen akadályokon is áttörni, hogy felemelem a kezem, és a tenger azonnal megnyílik – így akár az inflációt is le lehetne törni egy kézlegyintéssel, vagy megoldani a munkanélküliséget egy suhintással. Nehéz, kezelhetetlen helyzetekben elég felmenni a hegyre az Úrhoz, ő pedig írásban, kőtáblákon adja, mit kell tenni és mit nem szabad. Ráadásul a közösség belső suttogó propagandája jött csak velem szemben néha, nem az egész anonim kibertér, mint napjainkban. De komolyra fordítva a szót: olvasás közben a zsidók belső vitáit annyira időszerűeknek, számunkra is tanulságosnak véltem, hogy váltig ott volt bennem a csodálkozás, miért nem játsszák ezt a művet színházaink gyakrabban.

Most, az évfordulón, újraolvassván a *Mózes* is, megkaptam a választ: nagyon darabos, régimódi, nehézkes a szövege, nehezebb, mint a *Tragédiáé*, mai színházban szinte játszhatatlan. Megint istenkísértésnek hathat, de az erős benyomásom az volt, hogy át kellene írni modernebb nyelvezetre. Kár ugyanis az ötletért, a gondolatokért, az emelkedett filozófiai szintért: jó volna, ha többször itt lenne közöttünk, előttünk. A *Tragédia* is, a *Mózes* is érzésem szerint sok útmutatást tartalmaz a ma embere számára is.